

KİTAP TANITIMI

Dr.Abdülazîz ed-Dûrî,
el-Asru'l-Abbâsiyyü'l-Evvel:
Dirâse fi't-Târîhi's-Siyâsî ve'l-İdârî ve'l-Mâlî,
Dâru't-Talîa, Beyrut, 1988, 242 s.

Doç. Dr. Cem ZORLU
Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi

İlk Abbâsî dönemini, yani Ebu'l-Abbas'tan Mu'tasım'a kadar iktidarda kalan Abbâsî halifelerini ele alan eser, Eğitim Fakültesi 3. sınıf öğrencilerine verilen tarih dersi notlarından oluşmaktadır. Eser, ders notu olarak hazırlandığı için -yazara göre- konunun tam hakkı verilememiştir. (s.7) Bundan dolayı yazar, eğer fırsat bulursa konuyu tekrar ele alarak incelemeyi düşündüğünü ifade etmektedir; ancak bu konuda başka bir eseri olmadığı için bu fırsatı bulamadığı sonucunu çıkarılabılırız. Yazar, bu dönemin siyasî tarihi ile ilgili kaleme alınan eserlerin yetersizliğini, iktisadî tarihin şu ana kadar ihmal edildiğini, medeniyet tarihi ile ilgili çalışmaların ise hâlâ başlangıç aşamalarında olduğunu ifade etmektedir. (s.7) Eser, gerçekten bu dönemi, siyasî özelliklerinin yanı sıra ekonomik, sosyal ve kültürel açılarından da ele alması ve bu konuda yazılan ilk eserlerden olması bakımından önem arz etmektedir.

Eser, 10 bölümden oluşmaktadır. Yazar, 1. bölümde ana hatları ile Abbâsî davetini ele almaktadır. Öncelikle bu daveti hazırlayan sosyal, siyasî ve ekonomik sebepleri ele almış ve bu bağlamda davetin merkezi olan Irak ve Horasan ile ülkenin genelinde halkı bezdiren ve davete destek vermeye sevk eden Emevîlerin yaptıkları kötülükleri, davetin en büyük destekçileri mevâlinin içinde bulunduğu kötü ekonomik ve sosyal şartları ortaya koymuş ve Ebû Hâşim'e kadar Ali oğullarının davet süreci ile gelişimini ve bu davetin Abbâsî daveti ile ilişkisini açıklamıştır. Ayrıca Abbâsî davetinin başlama tarihi, gizli ve açık davet dönemleri ve davetin dayandığı temeller bu bölümde incelenmektedir.(s.9-35)

Yazar, Abbâsî davetinin hedefine ulaşırken faydalandığı ilkeleri ve şartları sıralayarak bu bölüme son vermektedir:

1-Davet, Emeviler, Haricî isyanları ve kabile tutuculuğu arasındaki iç savaşın sonucu ortaya çıkan kaos ve anarşi ortamının yarattığı genel ve yaygın kötümserlikten istifade etmiştir. (s.31-32)

2-Davetçiler, gönülden Müslüman olmamış, tenasüh ve hulul gibi İslâm dışı bazı görüş taraftarlarının davete katılmalarına sayıca üstünlük elde etmek amacıyla izin verdiler. (s.32-33)

3-Bazı davetçiler, özellikle Horasan'da, genelde Araplara özelde ise Emevîlere karşı Fars milliyetçiliği duygularını körüklemiştir. (s.33)

4-Ebü Müslim, farklı sebeplerle Emevîlere düşmanlık besleyen değişik grupları kendi sancağı etrafında toplama başarısını göstermiştir. (s.34-35)

2. bölümde yazar, hilafetin Emevîlerden Abbâsîlere geçişinin ne anlamlara geldiğini ifade etmektedir:

1-Emevî Devleti Arap iken, Abbâsî Devleti Arap dışı unsurların izlerini taşımaktadır. (s.36)

2-Abbâsîler, Sünneti diriltmek, yok olan adaleti tesis etmek ve Emevîlerin kurdukları saltanat sistemi yerine gerçek hilafeti tekrar getirmek gibi iddialarla ortaya çıkıp Cuma ve bayram namazları gibi özel günlerde bürde giymek ve devlet meselelerini fakihlere danışmak gibi dinle siyaseti kaynaştırmaya yönelik davranışlar sergilemek suretiyle dinle daha sıkı fıkı olduklarını pratik olarak ortaya koymaya çalışmışlar ve siyasi konularını sağlamlaştırmak için dinden istifade etmişlerdir.(s.37)

3-Abbâsîler döneminde iktidara bakış değişmiştir. Emevîler dönemindeki kabilesel yönetim anlayışı yerini mukaddes ve Allah tarafından desteklenen bir otorite anlayışına bırakmıştır. (s.38)

4-Kültürel açıdan Abbâsîler dönemi Emevîler dönemini tamamlayıcı niteliktedir. Bu dönemde Arap kültürünün yanı sıra yabancı kültürlerin tesiri hissedilmeye başlamıştır. (s.39)

5-İlk Abbâsî döneminde ve hizipleşme gruplaşmanın türü değişmiş, Arap kabileleri arasındaki rekabet yerini Arap-Fars rekabetine bırakmıştır. (s.40)

6-Başkent'in Şam bölgesinden Irak'a taşınması Arap sosyal, siyasal ve kültürel hayatına Fars ve Süryanî geleneklerinin girmesine zemin hazırlamıştır. (s.41)

7-İslâm Tarihinde ilk kez Endülüs Emevî Devletinin kurulmasıyla birden fazla Müslüman devletin ortaya çıktığını görmekteyiz. (s.41)

Eserin 3. bölümünde yazar Abbâsî Devleti'nin ilk halifesi Ebu'l-Abbâs'ın (h.132-136) iktidara gelişini ve dönemindeki siyasî ve idarî meseleleri ele almaktadır. (s.42-54)

4. bölüm Ebü Ca'fer el-Mansûr'un (h.136-158/m.754-775) hilafetine ayrılmıştır. Artık devlet yerleşmeye başladığı için sorunlar da çeşitlenmeye başlamıştır. Bu sebeple yazar, olayları detaylandırmış, halifenin özelliklerini ele aldıktan sonra iç problemler başlığı altında, Abdullah b. Ali ve Ali oğullarının isyanı ile Ebü Müslim'in öldürülmesi olayını; Abbâsî davetinin etkileri başlığı altında, Bihâferid, Sünbâz, İshak et-Türk, er-Râvendîye ve Üstazîs olaylarını; dış siyaset başlığı altında, Bizans'la ve diğer bölgelerle ilişkileri; yönetim başlığı altında ise başkent, yani yeni Başkent Bağdat'ın kurulması, malî ve idarî yapı ile

veliahtlık meselesini ele almıştır.(s.55-82)

Yazar bu dönemle ilgili yaptığı genel değerlendirmede ise şu noktalara vurgu yapmaktadır:

Şüphesiz devletin temellerini sağlamlaştıran, güvenliği sağlayan ve adaleti temin eden halife Ebû Ca'fer el-Mansûr'dur. Mehdî ve Hârûn er-Reşîd dönemindeki ülkenin ulaştığı refah seviyesi birinci derecede Ebû Ca'fer'e bağlıdır. Siyasî, ticarî ve kültürel merkez olacak bir başkent (Bağdat) kurma başarısını göstermek suretiyle de bu başarısını perçinlemiştir.(s.82)

Yazar 5. bölümde iki halifeyi birlikte incelemiştir: Mehdî (h.158-169/m.775-785) ve Hâdî (h.169-170/m.785-786). Hâdî'nin iktidar süresi çok kısa olduğu için her iki halifeyi bir bölümde incelemiştir. Yazar kısa bir girişten sonra, Mehdî'nin yönetim tarzını, iç sorunlar başlığı altında Zındıklar ve Mukanna' hareketini (h.159-163/m.776-779); müstakil bir başlık altında Bizanslılarla yapılan savaşları; idarî yapı başlığı altında vezirlik, maliye, divanları ve diğer idarî kurumları ele almış ve veliahtlık meselesine de değinmiştir. (s.84-99)

Yazar, bu dönemi istikrar, refah ve devletin her açıdan güçlendiği bir dönem olarak değerlendirdikten sonra Mehdî'nin hilafetinin devletin bünyesinde bazı tahribatlar yaptığına da dikkat çekmektedir. Ona göre bu olumsuz gelişmeler şunlardır:

1-Harcamalarda aşırı derecede israfa kaçılmış, bu da daha sonra devletin varlığını tehlikeye sokacak boyutlarda hazineyi zayıflatmıştır.

2-Mehdî, etrafındaki insanların etkisine açık bir şahsiyetti. Bu da hacibi Rebi' b. Yunus ile eşi Hayzurân'ın arzu ve ihtiraslarına boyun eğmeye ve bu şahısların devlet işlerine karışmasına yol açmıştır. Mehdî'nin bu zayıf karakterinden istifade ile devlet işlerine harem de katılmasıyla daha sonra telafisi zor yönetim sorunları yaşanmıştır.

3-Mehdî, İsa b. Musa'yı veliahtlıktan azlettikten sonra iki oğlunu ard arda veliaht tayin etmek suretiyle veliahtlık sisteminin hatalarını pekiştirmiştir. Bu da daha sonra devlet sistemi içerisinde pek çok sorun ortaya çıkarmıştır. (s.99-100)

Yazar, Hâdî döneminden kısaca bahsederek onun ölümü ile ilgili tarihte iktidar mücadelesinin en acımasız örneklerinden biri olan annesi Hayzuran tarafından düzenlenen bir komplo ile cariyelere boğdurmak suretiyle öldürülmesi olayını kabul etmekte ve hatta bu olaya bizzat Hayzurân'ın da iştirak ettiğini ifade etmektedir. (s.102-103)

Eserin 6. bölümünü Hârûn er-Reşîd dönemine (h.170-193/m.786-808) ayıran yazar, halifenin devlet yönetim tarzına genel ve gerçekçi bir bakıştan sonra iç sorunlar başlığı altında Horasan bölgesinde meydana gelen karışıklıkları, Kuzey Afrika ve Yemen'de ortaya çıkan isyanları, Ali oğulları ile arasındaki ilişkileri, Hariciler ile Şam bölgesinde ortaya çıkan sorunları ele almaktadır. (s.104-113) Dış siyaset başlığı altında, Bizans, Çin ve Hindistan'la ilişkiler ve halife ile Charlemagne arasındaki ilişkiler aktarılmaktadır.(s.104-121) Yazar, Hârûn er-Reşîd'in Bermekiler'le ilişkisini ayrı bir başlık altında ele alarak onların siyasetten tasfiyesini şu gerekçelere bağlamaktadır:

1-Bermekiler, devletin selameti ve geleceği için tehlike arz edecek siyasî bir eğilime sahip idiler.

2-Onlar, devletin mallarını tasallut ve tasarrufları altına almışlar, kendileri diledikleri gibi harcama yapıyorlar; ancak halifenin harcamalarına sınırlama getirmeye çalışıyorlardı.

3-Fars kökenli olmaları onların siyasî, sosyal ve dinî açıdan düşmanları tarafından değişik suçlarla rahatlıkla itham edilmelerine zemin hazırlamaktaydı.

4-Halife ile Ca'fer el-Bermekî arasındaki ilişkinin değişken bir yapıya sahip duygusal bir zemin üzerine oturması, bu ilişkiyi tehlikeli boyutlara taşımıştır.

5-Dedikodu, çekiştirme ve kötölemenin de Bermekîler'in maruz kaldıkları ceza ve tasfiyede etkisi olmuştur. (s.121-136)

Yazar, bu halife dönemindeki yönetim anlayışı ve kurumları da ele alarak ana hatlarıyla incelemiştir. (s.137-139)

Yazarın bu dönem ile değerlendirmeleri ise şöyledir:

Hârûn er-Reşid gerçekleştirdiği çok önemli icraatları ile büyük dünya sultanları arasında yerini almaktadır. Fakat o, ardı ardına iki veliaht tayin etmek suretiyle kendisinden sonra hanedan ve devlet içinde ayrılık tohumlarını serpmiştir. O, Hâdî'nin getirdiği sınırlamaları kaldırarak harem devlet işlerine karışmasına izin vermiştir. Hârûn, Bizans'la ilişkileri noktasında elde ettiği başarıyı ardından onların iç karışıklıklarından istifade yoluna gitmeyip sadece cizye almakla yetinerek kısa vadeli düşündüğünü ortaya koymuştur. Devlet yönetiminde realist ve gerçekçi olmaktan daha çok duygusal davranmıştır ki bunun en güzel örneği Bermekîler olayıdır. Onun dönemi siyasî kokuşmanın ve çözümlenin başlangıcı olmuştur. Bununla birlikte Bağdat her açıdan en gözde dönemini Hârûn er-Reşid'in hilafetinde geçirmiştir.(s.139-140)

Yazar, 7. bölümü Emîn ile Me'mûn arasındaki anlaşmazlığa ayırmıştır. Giriş başlığı altında, iki kardeşi uzlaştırmanın güçlüğünden, gruplaşmaların varlığından ve olaya temas eden ana kaynakların da olay karşısında taraf tutmalarından bahsetmektedir.(s.141-144) Yazar, Emîn'in karakter ve özelliklerinin başarısızlığında etkisinin olduğunu düşünerek bir başlık altında onun özelliklerini, yetişme tarzını ve eğitimi anlatmıştır. (s.144-146) Emîn ile Me'mûn arasında şiddetli savaşa neden olan ihtilafın detaylarına temas ettikten (s.146-156) sonra yazar şu değerlendirmeyi yapmaktadır:

Bu ihtilaf, devlet sistemindeki Araplar ile İranlılar arasındaki dengenin yeniden bozulmasına ve daha sonra Fars nüfuzunun devletin selametini tehlikeye sokacak derecede artmasına yol açmıştır.(s.156)

8. bölümde Me'mûn'un (h.198-218/m.814-833) özelliklerini anlatarak konuya başlayan yazar, iç sorunlar başlığı altında Ali oğullarının isyanını, Ali evladından Ali er-Rıza'ya Abbâsî Devleti'nin veliahdı olarak biat alınmasını ve Bağdatlıların bu olaya bakışlarını; ayrı başlıklar halinde Me'mûn ile Sehl oğulları arasındaki ilişkiyi, Me'mûn ile yine güçlü bir aile olan Tahir oğulları arasındaki ilişkiyi, Bizanslılarla askerî ve siyasî ilişkileri ve veliahtlık sorununu ele almakta (s.157-173) ve dönem hakkında şöyle genel bir değerlendirme yapmaktadır:

Me'mûn, devlet yönetiminde Mansûr türü bir anlayış ya da başka bir deyişle Makyavelist bir tutum sergilemiştir. Bizans'la savaşmasındaki kararlılığı ve ciddiyeti hür düşünceli ve ileri görüşlü bir şahsiyet olduğunu ortaya koymaktadır.

Fakat, onun dönemi, Arap ile Fars arasındaki dengeyi tekrar bozmuş ve bu iki unsur arasındaki dayanışmanın bozulmasına yardım etmiştir. Ayrıca, halifenin ilk kez dinî tartışmalara doğrudan karıştığını görmekteyiz ki bu, halifelerin halkın inancıyla ilgili sorunlara karışmasının bir başlangıcı olmuştur. Yine onun döneminde Tâhirilerin Horasan'ı ele geçirerek fiilen bağımsız hareket etmeleri Abbâsî Devleti'nin çözülmesini artırmıştır.(s.173)

Yazar, Me'mûn dönemini İlk Dönem Abbâsî tarihinin bitişi olarak değerlendirerek bu iddasını şöyle gerekçelendirmektedir:

1-Me'mûn'un döneminde devletin siyasî ve idarî alanlarında Fars nüfuzu sona ermiş ve yerini Türk nüfuzuna bırakmıştır.

2-Me'mûn'un vefatından sonra askerî unsurlar ağırlığını hissettirmeye başlamıştır.

3- Me'mûn'dan sonra Horasanlılar ile Abbâsiler arasındaki sağlam dayanışma sona ermiş ve İran'da Tâhiriler, Saffâriiler ve Sâmâniler gibi bağımsız emirliklerin kurulma dönemi başlamıştır. Bu, Abbâsilere karşı Fars aristokrasisinin halkla yardımlaşması anlamına gelmektedir.

4-Me'mûn'un döneminde Ali oğullarının sert silahlı ayaklanmaları sona ermiş ve Fatimî Devleti'nin kurulmasına yol açan gizli bir propaganda ve bunun aşamalı bir yayılma dönemi başlamıştır.

5-Başkent'in Sâmerrâ'ya taşınması yeni bir siyasî dönemin sembolü ve Abbâsî iktidarının kalesi olan Bağdat'ta görülen Abbâsî geleneklerinin yıkımı olmuştur.

Mu'tasım'ın hilafetini İkinci Dönem Abbâsî tarihine bir geçiş dönemi olarak kabul eden yazar, bundan dolayı bu dönemin detaylı olarak incelenmesi gereğine dikkat çekmektedir.(s.173-174)

Veliaht tayin edilişi konusundaki ihtilafları, halifenin özelliklerini ve yetiştirme tarzını anlatarak Mu'tasım dönemine (h.218-227/m.833-842) giriş (s.175-177) yapan yazar, bu halifenin Türklerle ilişkisini (s.177-179), İran bölgesinde ortaya çıkan en tehlikeli dinî hareket olarak tanımladığı Babek isyanını (s.179-186) eserin hacmine göre oldukça detaylı bir biçimde ele almış ve Zut (s.186-187) ve Mazyar (s.188-192) isyanları ile diğer küçük çaplı isyanlara (s.192-193) da yer vererek Bizanslılarla ilişkiler (s.193-200) ile başkent'in Bağdat'tan Sâmerrâ'ya taşınmasını sebep ve sonuçlarıyla inceledikten (s.200-202) sonra şu değerlendirmelerle Mu'tasım dönemini bitirmiştir:

Mu'tasım, imparatorluğu tehdit eden bütün isyanları ve bunların en tehlikesi olan Bâbek isyanını bastırmış, Zut anarşisini bertaraf etmiş ve Bizans'a büyük bir darbe vurmuştur.

Mu'tasım yeni bir başkent inşa etmiş; ancak sakinlerinin büyük kısmı asker olduğu için halife onlar arasında adeta bir tutuklu konumunda idi. Bu durum ise daha sonra gelen halifelere için korkunç neticelere yol açmıştır.

Tâhirilerle başa çıkamamış ve onların yarı bağımsız olarak hüküm sürmelerini tanımıştır.

Devletin çatırdayan temelini Türklerle yaklaşarak güçlendirmeye çalışırken bu esnada Araplarla İranlıları ihmal etmiş, bu da hilafet ile bu unsurlar arasında-

ki ilişkiyi zayıflatarak devlet kurumlarındaki çözülmeyi başlatmıştır.

Yaptıklarına bakıldığı zaman, Mu'tasım'ın dahi bir komutan olmakla beraber güçlü bir siyasetçi olmadığı görülür.(s.202)

Yazar son bölüm olan 10. bölümde bu dönemdeki vergi sistemi başlığı altında haraç, cizye, zekat ve diğer vergileri ayrı ayrı başlıklar altında ele alarak eserine son vermiştir.(s.203-219)

Temel kaynakların pek çoğundan ve Batı'da kaleme alınmış önemli araştırmalardan istifade edilerek ve sadece bilgi aktarmakla yetinilmeyerek aynı zamanda olaylar hakkında yorumlar yapılarak kaleme alınmış bu eser, bir araştırma türü olmasına rağmen bu dönemi çalışmak isteyen bilim adamları ile araştırmacıların azade kalamayacakları temel bir kaynak eser seviyesine ulaşmış olup bu eserden sonra konu ile ilgili kaleme alınan hemen hemen her eser için bir referans haline gelmiştir. Eser, sonuna konulan terimler, fıkalar ve özel isimler indeksi ile daha da kullanışlı hale gelmiştir.